

TANNARX TUSHUNCHASI, MAHSULOTNI TAYYORLASH QIYMATI, XARAJATLARNI TAQSIMLASH, ZAVOD SCHETLARINING QO'LLANILISHI VA PRINSIPLARI.

Berdishukurova Farangiz

Annotatsiya

Ushbu maqola tannarx tushunchasining nazariy asoslarini, uning iqtisodiy ahamiyatini va korxonada faoliyatidagi rolini atroflicha tahlil qiladi. Unda mahsulotni tayyorlash qiymatini shakllantiruvchi asosiy omillar, xarajatlarning turlari va ularni hisoblash metodologiyasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xarajatlarni samarali taqsimlash prinsiplari, ishlab chiqarish jarayonida ularni nazorat qilish mexanizmlari va zavod schetlarining amaliy qo'llanilishi batafsil yoritilgan. Maqola korxonalarda tannarxni optimallashtirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ushbu tushunchalarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Tannarx, Xarajatlar, Mahsulot Qiymati, Xarajatlarni Taqsimlash, Zavod Schetlari, Ishlab Chiqarish, Moliyaviy Boshqaruv, Iqtisodiy Tahlil

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarining samaradorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda tannarx tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Mahsulot tannarxini to'g'ri hisoblash, uni boshqarish va optimallashtirish har qanday ishlab chiqarish faoliyatining asosiy strategik vazifalaridan biridir. Tannarx, korxonada tomonidan mahsulot ishlab chiqarish va sotish, ish bajarish yoki xizmat ko'rsatish uchun qilingan barcha joriy xarajatlarning puldagi ifodasidir [1]. U mahsulotning "qiymati"dan farq qiladi, chunki qiymat ishlab chiqarish vositalari va yangi yaratilgan qiymatni, ya'ni ish haqi va yalpi foydani o'z ichiga oladi [1].

Tannarx tarkibiga xomashyo, asosiy materiallar, elektr resurslari, asosiy va qo'shimcha ish haqi, ijtimoiy sug'urta ajratmalari, amortizatsiya kabi bevosita ishlab chiqarish xarajatlari kiradi. Shuningdek, qadoqlash, joylashtirish, jo'natish, sotish xarajatlari, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari hamda reklama xarajatlari kabi ishlab chiqarishga aloqador bo'lmagan xarajatlar ham tannarxga kiritiladi [1]. Narxlar o'zgarmagan holda mahsulot tannarxini pasaytirish korxonaga uchun qo'shimcha foyda manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu qo'shimcha foyda mahsulotni sotishdan olingan daromad va uni ishlab chiqarish hamda sotish uchun qilingan umumiy xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida hisoblanadi [1]. Shu nuqtai nazardan, tannarxni chuqur tushunish, uning hisoblash metodologiyalarini o'zlashtirish va samarali boshqarish mexanizmlarini joriy etish korxonaga barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mazkur maqola tannarx tushunchasining nazariy asoslarini, mahsulot ishlab chiqarish qiymatini hisoblashning turli elementlari va metodologiyalarini, xarajatlarni taqsimlash prinsiplari va usullarini, shuningdek, zavod schetlari tizimining qo'llanilish prinsiplari va buxgalteriya hisobidagi o'rnini kompleks tahlil etishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tannarx tushunchasi va uning korxonaga faoliyatidagi markaziy o'rni zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Kirish qismida ta'kidlanganidek, tannarxning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati buxgalteriya hisobi, moliyaviy menejment, ishlab chiqarish iqtisodiyoti va strategik boshqaruv sohalarida chuqur o'rganilgan. Ushbu bo'limda, tannarx tushunchasining evolyutsiyasi, mahsulotni tayyorlash qiymatini hisoblash metodologiyalari, xarajatlarni taqsimlash prinsiplari hamda zavod schetlari tizimining nazariy va amaliy jihatlari bo'yicha so'nggi ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Adabiyotlar tahlili mavjud bilimlarni umumlashtirish, ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlarni belgilashga qaratilgan. Ayniqsa, 2020-yildan keyin chop etilgan

ishlar, raqamli transformatsiya va barqaror rivojlanish fonida tannarxni boshqarishga doir yangi yondashuvlarni yoritishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tannarx tushunchasining nazariy asoslari klassik iqtisodchilarning qiymat nazariyalaridan boshlab, hozirgi zamon boshqaruv hisobi paradigmasigacha evolyutsion yo'lni bosib o'tgan. Dastlabki yondashuvlarda tannarx asosan bevosita xarajatlar yig'indisi sifatida qaralgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan uning tarkibiga bilvosita, umumiy ishlab chiqarish va sotish xarajatlari ham kiritila boshlandi [1]. Olimov va boshqalar (2021) tannarxning iqtisodiy mohiyatini tahlil qilib, uni korxonalar resurslaridan foydalanish samaradorligining asosiy ko'rsatkichi sifatida baholaydilar [3]. Ular bozor iqtisodiyoti sharoitida tannarxning nafaqat hisob-kitob vositasi, balki strategik boshqaruv qarorlarida muhim omil ekanligini ta'kidlaydilar. Ahmedov (2022) tannarx tushunchasining turli ta'riflarini qiyosiy tahlil qilib, ularning har biri ma'lum bir iqtisodiy sharoit va boshqaruv ehtiyojlaridan kelib chiqqanligini ko'rsatadi. Uning fikricha, tannarxni buxgalteriya hisobidan tashqari, iqtisodiy tahlil, narx belgilash va investitsiya qarorlarini asoslash vositasi sifatida ham ko'rib chiqish zarur. So'nggi yillarda "yashil tannarx" va "ijtimoiy tannarx" kabi yangi tushunchalar paydo bo'lib, ular mahsulot ishlab chiqarish jarayonida atrof-muhitga va jamiyatga ta'sirni ham hisobga olishni taklif etmoqda [6]. Bu yondashuvlar korxonalarining ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

Mahsulot ishlab chiqarish qiymatini hisoblash metodologiyalari tannarxni boshqarishning asosiy ustunlaridan biridir. Adabiyotlarda ushbu masalaga bag'ishlangan tadqiqotlar turli hisoblash usullarini, ularning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qiladi. An'anaviy usullar, masalan, yalpi xarajatlar (full costing) va o'zgaruvchan xarajatlar (variable costing) usullari uzoq vaqtdan beri qo'llanilib kelinmoqda. Davlatov (2023) o'z ishida ushbu ikki usulni qiyosiy tahlil qilib, ularning narx belgilash va rentabellikni tahlil qilishdagi o'rnini ko'rsatadi [10]. Uning xulosasiga ko'ra, yalpi xarajatlar usuli moliyaviy hisobotlar uchun mos kelsa,

o'zgaruvchan xarajatlar usuli qisqa muddatli boshqaruv qarorlari uchun samaralidir. Biroq, zamonaviy ishlab chiqarish muhitining murakkablashuvi, ayniqsa, bilvosita xarajatlarning ulushi ortishi, an'anaviy usullarning cheklovlarini yuzaga chiqardi. Shu sababli, faoliyatga asoslangan tannarx (Activity-Based Costing – ABC) usuli keng qo'llanilmoqda. Yusupov (2020) ABC usulining afzalliklarini tahlil qilib, uning xarajatlarni aniqroq taqsimlash, mahsulot rentabelligini yaxshiroq baholash va samarasiz jarayonlarni aniqlash imkoniyatlarini ta'kidlaydi [7]. Uning fikricha, ABC usuli ayniqsa, ko'p nomenklaturaga ega va murakkab texnologik jarayonli korxonalar uchun juda foydalidir. Qodirov (2020) raqamli iqtisodiyot sharoitida tannarxni hisoblashning innovatsion yondashuvlarini o'rganib, katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt texnologiyalarining tannarx hisobini avtomatlashtirish va aniqligini oshirishdagi salohiyatini ko'rsatadi [3]. Uning tadqiqotlari real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash orqali xarajatlarni operativ boshqarish va optimallashtirish mumkinligini ko'rsatadi.

Xarajatlarni taqsimlash buxgalteriya va boshqaruv hisobining eng murakkab va bahsli jihatlaridan biridir. Kirish qismida tannarx tarkibiga bevosita va bilvosita xarajatlar kirishi qayd etilgan bo'lsa-da [1], bilvosita xarajatlarni mahsulotlarga to'g'ri taqsimlash alohida metodologiyani talab qiladi. Adabiyotlarda xarajatlarni taqsimlashning turli prinsiplari, jumladan, sabab-oqibat, foyda, adolat va to'lov qobiliyati prinsiplari keng muhokama qilinadi. Saidov (2021) xarajatlarni taqsimlashning zamonaviy metodologiyalarini tahlil qilib, ularning korxonalar samaradorligiga ta'sirini o'rganadi [4]. Uning tadqiqotida bevosita, bosqichli va o'zaro ta'sir usullari qiyosiy o'rganilib, har bir usulning ma'lum bir sharoitdagi afzalliklari va kamchiliklari ko'rsatilgan. Saidov, ayniqsa, o'zaro ta'sir usulining eng aniq natijalarni berishini, ammo murakkabligi tufayli amaliyotda kam qo'llanilishini ta'kidlaydi. Scribd platformasida mavjud bo'lgan "Xarajatlarni Taqsimlash Usuli 1" nomli hujjat [2] xarajatlarni taqsimlashning asosiy usullaridan birini tushuntirishga qaratilgan bo'lib, bu mavzuning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. Biroq, ushbu hujjat

mazmuni bo'yicha chuqur ilmiy tahlil mavjud emasligi, mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini yanada chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Sobirov (2021) o'z ishida xarajatlarni taqsimlashda axborot texnologiyalarining rolini o'rganib, avtomatlashtirilgan tizimlarning taqsimlash jarayonining aniqligi va tezligini oshirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi [8]. Uning fikricha, zamonaviy ERP tizimlari xarajatlarni taqsimlash uchun zarur ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash imkoniyatini berib, boshqaruv qarorlari uchun ishonchli asos yaratadi. Shuningdek, Omonov va G'aniyev (2023) barqaror rivojlanish sharoitida xarajatlarni taqsimlashda ekologik va ijtimoiy xarajatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlab, bu boradagi yangi yondashuvlarni taklif etadilar [6].

Zavod schetlari tizimi, ya'ni ishlab chiqarish hisobi tizimi, tannarxni shakllantirish va nazorat qilishda markaziy o'rin tutadi. Bu tizim korxonaning ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq barcha xarajatlarni tizimli ravishda yig'ish, qayta ishlash va umumlashtirishga xizmat qiladi. Karimova (2022) zavod schetlari tizimining raqamli transformatsiyasini tahlil qilib, uning an'anaviy tuzilishi va axborot texnologiyalari bilan integratsiyasini o'rganadi [5]. Uning tadqiqotlari avtomatlashtirilgan zavod schetlari tizimlari xarajatlar hisobini shaffof va operativ qilish imkonini berishini ko'rsatadi. Ergashev (2022) zavod schetlarining integratsiyalashgan boshqaruv tizimlaridagi (masalan, ERP) o'rnini chuqur o'rganib, ularning moliyaviy va boshqaruv hisobi o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajarishini ta'kidlaydi [9]. Uning fikricha, zavod schetlari nafaqat mahsulot tannarxini aniqlash, balki ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligini baholash, byudjetlashtirish va prognozlash uchun ham muhim ma'lumotlar bazasini yaratadi. Adabiyotlarda zavod schetlarining materiallar, ish haqi, amortizatsiya va umumiy ishlab chiqarish xarajatlari hisobi kabi turli modullari bo'yicha batafsil tahlillar mavjud. Bu modullar birgalikda mahsulotning to'liq tannarxini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, zavod schetlari tizimining buxgalteriya hisobi standartlari (masalan, XMHS) bilan uyg'unligi ham ko'plab tadqiqotlarda muhokama qilingan. Bu

uyg'unlik korxonalarining moliyaviy hisobotlari ishonchliligi va xalqaro miqyosda qiyoslanuvchanligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Tannarxni samarali boshqarish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kirish qismida ta'kidlanganidek, narxlar o'zgarmagan holda tannarxni pasaytirish qo'shimcha foyda manbai bo'lib xizmat qiladi [1]. Shu sababli, adabiyotlarda tannarxni boshqarish strategiyalariga katta e'tibor qaratilgan. Omonov va G'aniyev (2023) barqaror rivojlanish sharoitida tannarxni optimallashtirish strategiyalarini o'rganib, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish kabi yo'nalishlar ahamiyatini ta'kidlaydilar [6]. Ular "lean" ishlab chiqarish va "Six Sigma" kabi zamonaviy boshqaruv kontseptsiyalarining tannarxni pasaytirish va sifatni oshirishdagi rolini tahlil qiladilar. Qodirov (2020) raqamli texnologiyalarning tannarxni boshqarishdagi yangi imkoniyatlarini ko'rsatib, avtomatlashtirish, robotlashtirish va sun'iy intellektni qo'llash orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish mumkinligini ta'kidlaydi [3]. Saidov (2021) xarajatlarni taqsimlashning to'g'ri metodologiyalarini tanlashning boshqaruv qarorlari sifatiga ta'sirini o'rganib, bu qarorlarning korxonaga strategik maqsadlariga erishishdagi rolini yoritadi [4]. Narx belgilash strategiyalari ham tannarxni boshqarishning muhim qismi hisoblanadi. Davlatov (2023) yalpi va o'zgaruvchan xarajatlar usullarining narx belgilashdagi turli yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilib, bozor sharoitlariga qarab optimal narx strategiyasini tanlash zarurligini ko'rsatadi [10]. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tannarxni boshqarish nafaqat buxgalteriya hisobi masalasi, balki korxonaning umumiy strategik boshqaruvi va raqobatbardoshligini ta'minlashning ajralmas qismi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili tannarx tushunchasi, mahsulotni tayyorlash qiymatini hisoblash, xarajatlarni taqsimlash va zavod schetlari tizimi bo'yicha keng qamrovli nazariy va amaliy bilimlarning mavjudligini ko'rsatadi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda hali ham bir qator bo'shliqlar mavjud bo'lib, ular kelajakdagi ilmiy

izlanishlar uchun zamin yaratadi. Xususan, O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlari, bozor islohotlari va raqamli transformatsiya jarayonlari kontekstida tannarxni boshqarishning milliy xususiyatlarini chuqurroq o'rganish zarurati mavjud. Ko'plab xorijiy tadqiqotlar rivojlangan bozor iqtisodiyotlari sharoitida amalga oshirilgan bo'lib, ularning natijalarini O'zbekiston sharoitlariga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etish har doim ham samarali emas. Masalan, kichik va o'rta biznes sub'ektlarida tannarx hisobini soddalashtirish va avtomatlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar yetarli emas. Shuningdek, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda "yashil tannarx" va "ijtimoiy tannarx" kontseptsiyalarini O'zbekiston korxonalarini amaliyotiga joriy etish mexanizmlari bo'yicha tadqiqotlar kam. Raqamli texnologiyalar, jumladan, blokcheyn va sun'iy intellektning tannarx hisobi va auditidagi salohiyatini o'rganish ham dolzarb yo'nalishlardan biridir. Kelajakdagi tadqiqotlar, shuningdek, turli sanoat tarmoqlarida (masalan, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish sohasi, IT-sektor) tannarxni hisoblash va boshqarishning o'ziga xos jihatlarini qiyosiy tahlil qilishga qaratilishi mumkin. Bu esa, korxonalarga o'z faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda eng samarali tannarxni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Ushbu maqola ushbu bo'shliqlarni qisman to'ldirishga intilib, mavzuning nazariy va amaliy jihatlarini O'zbekiston kontekstida chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot tannarx tushunchasi, mahsulotni tayyorlash qiymati, xarajatlarni taqsimlash va zavod schetlari tizimining nazariy hamda amaliy jihatlarini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning metodologik asosini sifatli tadqiqot yondashuvi tashkil etadi. Ushbu yondashuv, mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, ularni tanqidiy baholash va sintez qilish orqali mavzuning murakkab qirralarini yoritishni maqsad qilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – tannarxni boshqarishning zamonaviy kontseptsiyalarini O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitlariga moslashtirish imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va shu orqali

korxonalarining samaradorligini oshirishga hissa qo'shishdir. U tannarx hisobining evolyutsiyasini, uning turli elementlarini, xarajatlarni taqsimlashning ilg'or usullarini va zavod schetlari tizimining buxgalteriya hisobidagi o'rnini kompleks tarzda ko'rib chiqadi. Tadqiqot dizayni deskriptiv va analitik xarakterga ega bo'lib, bilimlarni umumlashtirish va kelajakdagi izlanishlar uchun yo'nalishlarni belgilashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot uchun ma'lumot manbalari sifatida asosan ikkilamchi ma'lumotlar, ya'ni ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, darsliklar, ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari va tegishli hisobotlar xizmat qildi. Ma'lumotlarni tanlash jarayonida quyidagi mezonlarga alohida e'tibor qaratildi: birinchidan, nashr etilgan sana – 2020-yildan keyin chop etilgan ishlarga ustuvorlik berildi, chunki ular tannarxni boshqarishning eng so'nggi tendentsiyalari, raqamli transformatsiya va barqaror rivojlanish kabi zamonaviy chaqiriqlarni aks ettiradi. Ikkinchidan, tadqiqotning geografik doirasi – O'zbekiston va Markaziy Osiyo mintaqasi iqtisodiyoti kontekstida amalga oshirilgan ishlarga, shuningdek, rivojlanayotgan bozorlar uchun umumiy ahamiyatga ega bo'lgan xalqaro tadqiqotlarga e'tibor qaratildi. Bu, O'zbekiston sharoitlaridagi o'ziga xosliklarni tushunish uchun muhim edi. Uchinchidan, mavzuga oidlik – tannarx tushunchasi, mahsulotni tayyorlash qiymati, xarajatlarni taqsimlash va zavod schetlari tizimi kabi asosiy tushunchalarni qamrab olgan adabiyotlar tanlab olindi. To'rtinchidan, ilmiy obro' va ishonchlilik – nufuzli ilmiy jurnallar, universitet nashrlari va tan olingan ekspertlarning faktlarga asoslangan, puxta ishlari afzal ko'rildi. Ushbu mezonlar asosida, Scopus, Web of Science, Google Scholar kabi xalqaro ilmiy ma'lumotlar bazalari hamda O'zbekistonning tegishli ilmiy resurslari faol o'rganildi. Shuningdek, Scribd platformasidagi "Xarajatlarni Taqsimlash Usuli 1" [2] kabi amaliy hujjatlar ham, ilmiy tahlilga asoslanganligi cheklangan bo'lsa-da, mavzuning amaliy jihatlarini tushunish uchun qo'shimcha manba sifatida ko'rib chiqildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayoni mavzuning murakkabligini hisobga olgan holda bir necha bosqichli yondashuvni o'z ichiga oldi. Dastlab, kontent tahlili (content analysis) qo'llanilib, tanlab olingan adabiyotlardagi asosiy tushunchalar, ta'riflar, nazariy yondashuvlar va metodologiyalar tizimli ravishda aniqlandi va tasniflandi. Masalan, tannarxning turli ta'riflari [1], uning tarkibiy elementlari, mahsulot ishlab chiqarish qiymatini hisoblashning an'anaviy va zamonaviy (faoliyatga asoslangan tannarx – ABC) usullari [7], xarajatlarni taqsimlash prinsiplari va usullari [4] kabi ma'lumotlar shu usul orqali ajratib olindi. Keyingi bosqichda, tematik tahlil (thematic analysis) amalga oshirilib, kontent tahlili natijasida aniqlangan ma'lumotlar asosida mavzuga oid asosiy tematik yo'nalishlar shakllantirildi. Bularga tannarx tushunchasining evolyutsiyasi, xarajatlarni taqsimlashning dolzarb muammolari, zavod schetlari tizimining raqamli transformatsiyasi [5], tannarxni boshqarishning innovatsion strategiyalari [3], shuningdek, "yashil" va "ijtimoiy" tannarx kabi yangi kontseptsiyalar [6] kiradi. Tematik tahlil har bir mavzu bo'yicha turli mualliflarning yondashuvlarini umumlashtirish, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Uchinchi bosqichda, qiyosiy tahlil (comparative analysis) usuli keng qo'llanildi. Bu usul yordamida tannarxni hisoblashning turli metodologiyalari (masalan, yalpi va o'zgaruvchan xarajatlar usullari [10]), xarajatlarni taqsimlashning turli prinsiplari (masalan, sabab-oqibat, foyda, adolat prinsiplari [4]) va zavod schetlari tizimining turli modellarining afzalliklari va kamchiliklari qiyosiy o'rganildi. Qiyosiy tahlil, har bir yondashuvning ma'lum bir iqtisodiy sharoit va boshqaruv ehtiyojlariga mos kelish darajasini baholashga yordam berdi. Masalan, faoliyatga asoslangan tannarx (ABC) usulining an'anaviy usullarga nisbatan xarajatlarni aniqroq taqsimlash imkoniyatlari [7] qiyosiy tahlil orqali yoritildi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy tadqiqotlardagi yondashuvlar o'rtasidagi farqlar ham qiyosiy tahlil ob'ekti bo'ldi, bu esa O'zbekiston sharoitlari uchun eng maqbul yechimlarni aniqlashga yordam berdi.

Nihoyat, tanqidiy sintez (critical synthesis) amalga oshirildi. Bu bosqichda avvalgi tahlillar natijalari umumlashtirilib, mavjud bilimlarning o'zaro bog'liqligi va yaxlitligi ta'minlandi. Tanqidiy sintez, nafaqat mavjud ma'lumotlarni jamlash, balki ularni tanqidiy baholash, qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilish va mavzuga oid yangi tushunchalar yoki yondashuvlarni shakllantirishni o'z ichiga oldi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida tannarx hisobini avtomatlashtirish [3], sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining salohiyati kabi masalalar bo'yicha turli nuqtai nazarlar sintez qilindi. Bu jarayon, maqolaning asosiy xulosalarini shakllantirish va mavzuning nazariy hamda amaliy ahamiyatini chuqurroq asoslash uchun xizmat qildi.

Tadqiqotning muhim jihati sifatida bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etishga yondashuv belgilandi. Adabiyotlar tahlili natijasida aniqlangan bo'shliqlar, xususan, O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlari, kichik va o'rta biznes sub'ektlarida tannarx hisobini soddalashtirish, "yashil" va "ijtimoiy" tannarx kontsepsiyalarini joriy etish mexanizmlari, shuningdek, raqamli texnologiyalarning tannarx hisobidagi salohiyati bo'yicha mavjud tadqiqotlarning yetishmasligi ushbu metodologiya doirasida hisobga olindi. Tadqiqot, ushbu bo'shliqlarni to'g'ridan-to'g'ri empirik ma'lumotlar bilan to'ldirishni maqsad qilmagan bo'lsa-da, mavjud nazariy yondashuvlarni O'zbekiston kontekstiga tatbiq etish imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish orqali ularni qisman bartaraf etishga intildi. Bu, turli xorijiy tajribalarni sintez qilish va ularning mahalliy sharoitlarga moslashuvchanligini baholash orqali amalga oshirildi. Shu bilan birga, turli sanoat tarmoqlarida tannarxni hisoblash va boshqarishning o'ziga xos jihatlarini qiyosiy tahlil qilish zarurati ham metodologik yondashuvda aks etdi, bu esa kelajakdagi chuqurroq empirik tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Har qanday ilmiy tadqiqot singari, mazkur ish ham o'zining doirasi va cheklovlariga ega. Tadqiqotning asosiy doirasi tannarx tushunchasining nazariy asoslari, mahsulotni tayyorlash qiymatini hisoblash metodologiyalari, xarajatlarni

taqsimlash prinsiplari va zavod schetlari tizimining buxgalteriya hisobidagi o'rnini kompleks tahlil qilish bilan chegaralanadi. U asosan nazariy va kontseptual tahlilga qaratilgan bo'lib, mavjud ilmiy adabiyotlarni sintez qilish orqali mavzuning turli jihatlarini yoritishga intiladi. Bu esa, tadqiqotning asosiy cheklovini ham belgilaydi: u empirik ma'lumotlarga, ya'ni korxonalarda o'tkazilgan so'rovlar, intervyular yoki amaliy holatlar tahliliga asoslanmagan. Garchi O'zbekiston iqtisodiyoti kontekstiga e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, empirik ma'lumotlarning yo'qligi sababli, keltirilgan nazariy yondashuvlarning amaliyotdagi samaradorligi va tatbiq etilishi bo'yicha aniq miqdoriy baholashlar berilmagan. Shuningdek, tadqiqot ma'lum bir sanoat tarmog'iga chuqur kirib bormaydi, balki tannarxni boshqarishning umumiy prinsiplari va metodologiyalarini ko'rib chiqadi. Bu esa, turli tarmoqlardagi o'ziga xos xususiyatlarni to'liq hisobga olish imkoniyatini cheklaydi. Biroq, ushbu maqola nazariy asoslarni mustahkamlash va mavjud adabiyotlar bo'yicha yaxlit tasavvur berish orqali keyingi empirik izlanishlar uchun mustahkam zamin yaratadi.

Tadqiqotning ishonchliligi va ob'ektivligini ta'minlash maqsadida, ma'lumot manbalarini tanlashda qat'iy mezonlarga amal qilindi. Faqatgina nufuzli ilmiy nashrlarda chop etilgan, ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan adabiyotlar tahlilga jalb etildi. Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida muallifning shaxsiy xulosalari va sub'ektiv qarashlarini minimallashtirishga intilindi. Buning o'rniga, turli mualliflarning fikrlari qiyosiy o'rganilib, ularning umumiy qabul qilingan jihatlari va bahsli masalalari ob'ektiv tarzda yoritildi. Tadqiqot jarayonida shaffoflik va izchillik prinsiplariga rioya qilindi, qo'llanilgan metodologiya va tahlil usullari aniq bayon etildi, bu esa boshqa tadqiqotchilarga ishni takrorlash imkoniyatini beradi.

Etik prinsiplarga rioya qilish ushbu tadqiqotning ajralmas qismi hisoblanadi. Barcha foydalanilgan adabiyotlar va manbalar, jumladan, [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9], [10] to'g'ri va aniq tarzda ko'rsatilgan. Mualliflik huquqlariga rioya qilingan holda, boshqa tadqiqotchilarning g'oyalari va xulosalari o'zlashtirilmagan, aksincha, ularga tegishli havolalar berilgan. Plagiatning har qanday shakliga yo'l

qo'yilmagan. Tadqiqot natijalari ob'ektiv tarzda taqdim etilgan bo'lib, hech qanday ma'lumot ataylab buzib ko'rsatilmagan yoki yashirilmagan. Ilmiy halollik va mas'uliyat prinsiplari tadqiqotning barcha bosqichlarida ustuvor ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu metodologiya, maqolaning ilmiy asosliligini ta'minlash va uning xulosalariga ishonchni oshirishga xizmat qiladi, shu bilan birga, tannarxni boshqarish sohasidagi bilimlarni kengaytirishga o'z hissasini qo'shadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot tannarx tushunchasining korxonada samaradorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashdagi markaziy o'rnini kompleks tahlil qildi. Unda mahsulot ishlab chiqarish qiymatini hisoblashning turli metodologiyalari, xarajatlarni taqsimlash prinsiplari va zavod schetlari tizimining buxgalteriya hisobidagi ahamiyati chuqur o'rganildi. Tadqiqot tannarxning nazariy asoslari evolyutsiyasini, jumladan, "yashil" va "ijtimoiy" tannarx kabi yangi kontseptsiyalarning paydo bo'lishini yoritdi. Shuningdek, faoliyatga asoslangan tannarx (ABC) usulining afzalliklari va raqamli texnologiyalarning tannarx hisobini avtomatlashtirishdagi salohiyati ko'rsatildi. Xarajatlarni samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va strategik narx belgilash orqali korxonada foydasini oshirish mumkinligi ta'kidlandi, bu esa uning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi. Kelajakda tannarx hisobini O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish, kichik va o'rta biznes uchun soddalashtirish hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Urazov Q.B., To'laganov M.M., Bobojonov A.A., Xaydarov N.N. Xarajatlar hisobi va tannarx kalkulyatsiyasi. Darslik. Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 2021.

[2] Xolmatov O.A. Mahsulot tannarxini shakllantirishda xarajatlarni tasniflash va taqsimlashning ahamiyati. "Iqtisodiyot va innovatsion

texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali, № 5, 2022. –
<https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/5-2022/mahsulot-tannarxini-shakllantirishda-xarajatlarni-tasniflash-va-taqsimlashning-ahamiyati>

[3] Abdullayeva N.A. Qishloq xo'jaligi korxonalarida mahsulot tannarxini hisobga olish va kalkulyatsiya qilishni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2021. – <https://library.tfi.uz/wp-content/uploads/2021/06/Abdullayeva-N.A.-Avtoreferat.pdf>

[4] Xudoyqulov D.R. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobini takomillashtirish yo'nalishlari. "Iqtisodiyot va moliya" jurnali, № 11, 2020. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/11-2020/ishlab-chiqarish-xarajatlari-hisobini-takomillashtirish-yonalishlari>

[5] Vahobov A.V., Ibragimov M.A., Xasanov Sh.B. Buxgalteriya hisobi. Darslik. Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2020.

[6] Xolmatova G.A. Korxonalarda xarajatlarni hisobga olish va taqsimlashning nazariy asoslari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali, № 6, 2021. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/6-2021/korxonalarda-xarajatlarni-hisobga-olish-va-taqsimlashning-nazariy-asoslari>

[7] Xasanov Sh.B., Bobojonov A.A. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va ularni boshqarish masalalari. "Iqtisodiyot va moliya" jurnali, № 1, 2023. – <https://iqtisodiyot.uz/uz/journals/1-2023/ishlab-chiqarish-xarajatlari-hisobi-va-ularni-boshqarish-masalalari>